

KNIHA 16.-18. STOLETÍ

Od 16. století má kniha strukturu,
kterou si udržela až do 19. století

EXLIBRIS

PRÍDEŠTI

PŘÍPISEK

PŘEDSÁDKA

TITULNÍ LIST

FRONTISPIS

LEGENDA

MALIŘ

RYTEC

TITUL

SIGNET

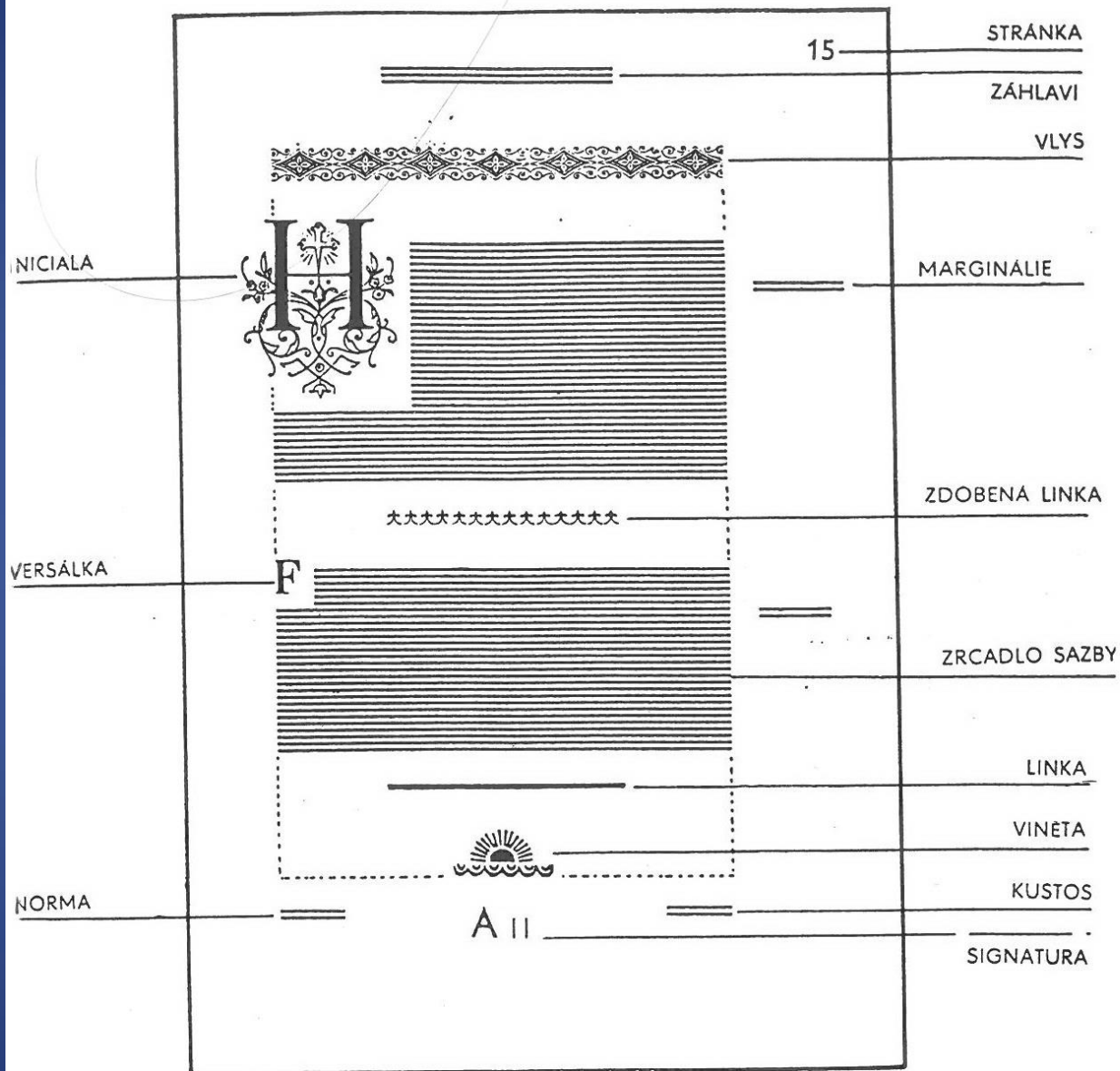

DEVISA

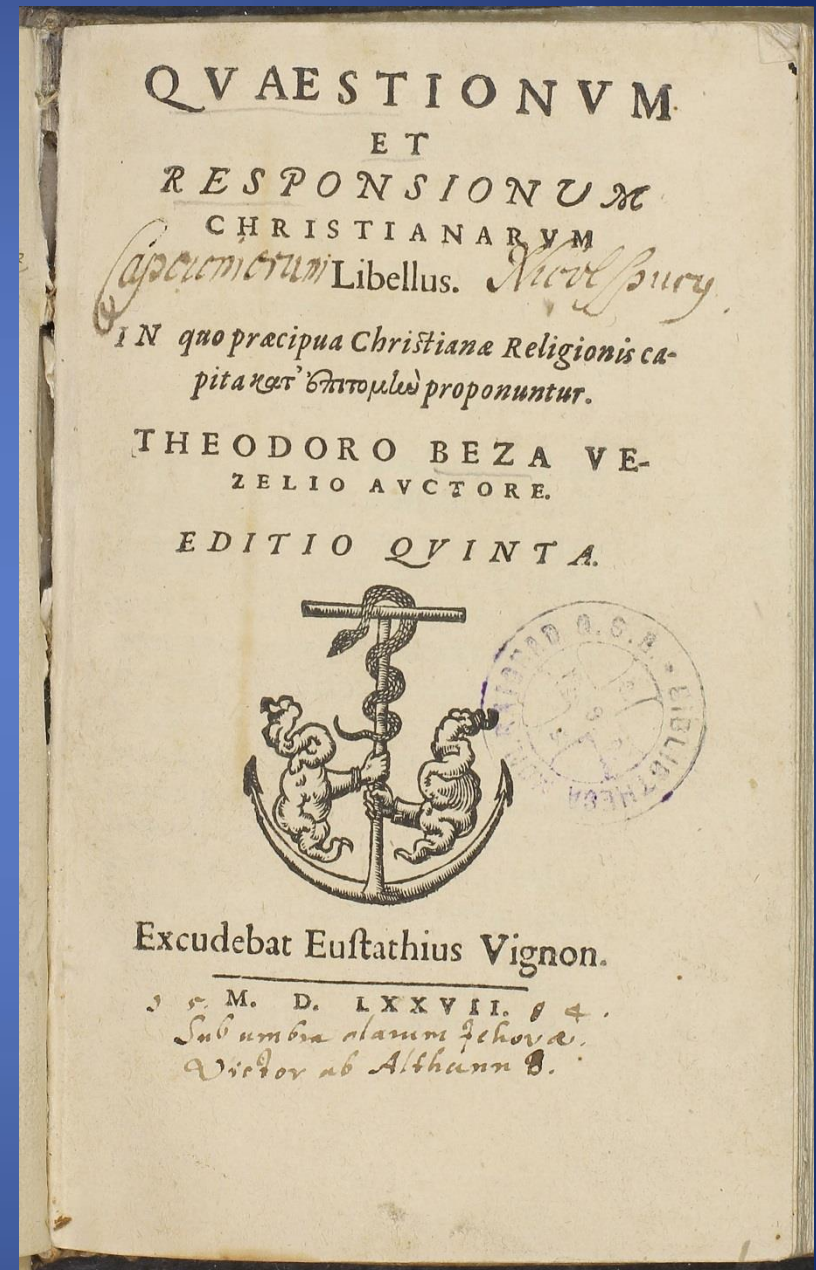
IMPRESUM

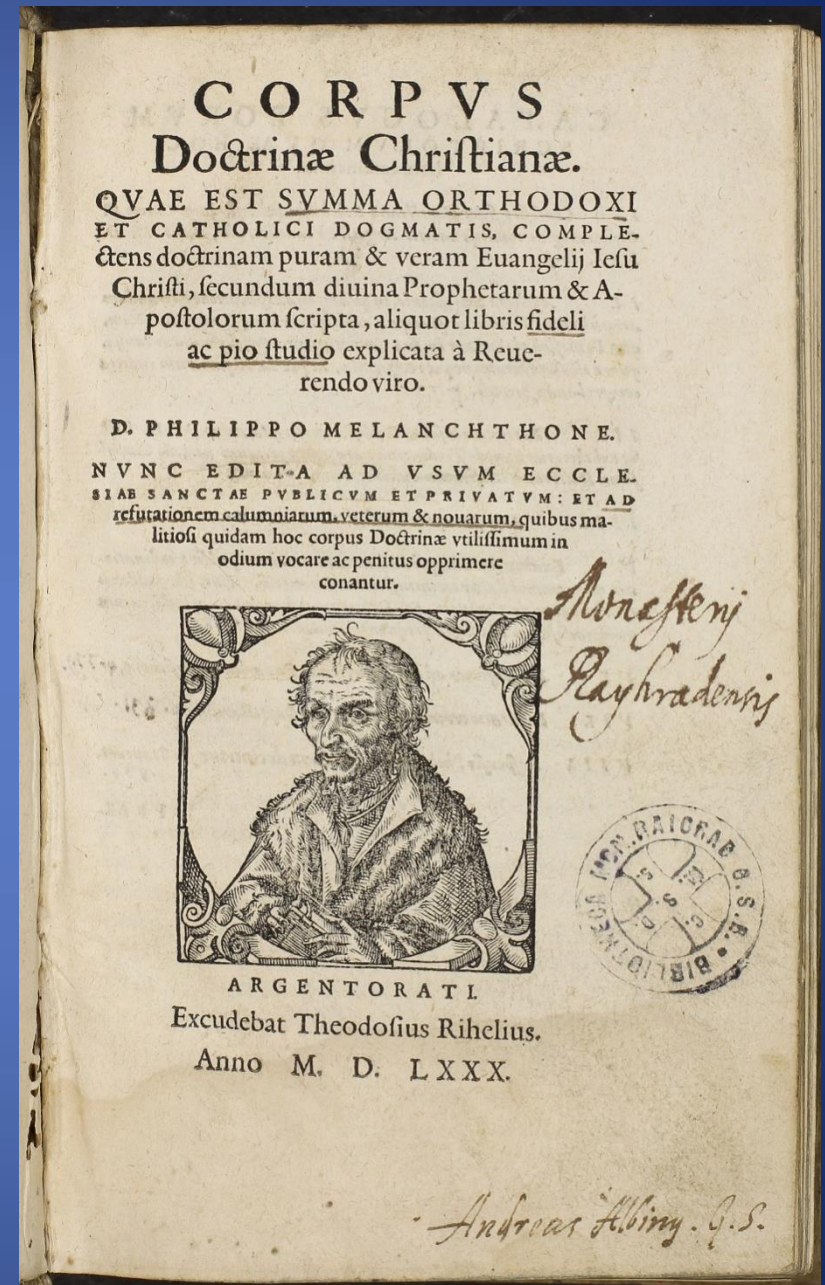

Tisk 16. století

- Čas knihy jako přepychového předmětu skončil a z knihy se stal užitkový předmět
- Čtení knih je základní kulturně-společenskou nezbytností
- Renesanční kniha definitivně opouští od nápodoby rukopisů
- Renesanci vděčí kniha za podobu a úpravu
- Kniha již má strukturu, kterou si udržela až do 19. století

- Kniha se stává všeobecně rozšířené médium – stane se zdrojem praktických informací pro každodenní život
- Knihy určeny nejen pro učenou společnost, ale rozšiřuje se čtenářský okruh – měšťané
- Z Itálie se do Evropy rozšířila móda klasické literatury, tisknou se učebnice, vědecká pojednání, teze, praktické příručky, kalendáře, atlasy, kosmografie ...

Kniha 16. století

- V 16. století se zvyšuje nabídka knih na trhu, ale i poptávka po knihách => fungující trh knih
- V 16. století se zvyšuje nabídka knih na trhu, ale i poptávka po knihách – důsledek politického, sociálního i kulturního rozvoje společnosti.
- Knihtisk ztrácel individuální umělecký charakter a do poloviny 16. století se transformoval na principech kolektivní práce (písmolijec, sazeč, tiskař, korektor, nakladatel + řada pomocníků).
- Od 16. století platilo, že vznik tiskárny zakládalo privilegium panovníka, od 18. století koncese udělovaná nejvyšším státním orgánem (gubernium)
- Knihtiskaři nepřijali cechovní zřízení, spíše se např. sdružovali u univerzit.

Výzdoba a úprava knih 16. století

Titulní list - jednoduchá úprava, název doplněn **impresem** (nad ním často viněta nebo signet).

orámování titulního listu – poprvé Johann Schott ve Štrasburku asi v letech 1510-1511

Ilustrace v textu – dřevorezy, mědirytiny (od 2. poloviny 16. století, většinou přílohy)

Výzdoba – typografické ozdůbky, viněty, vlysy, ...

Tiskařská centra a centra knižního obchodu

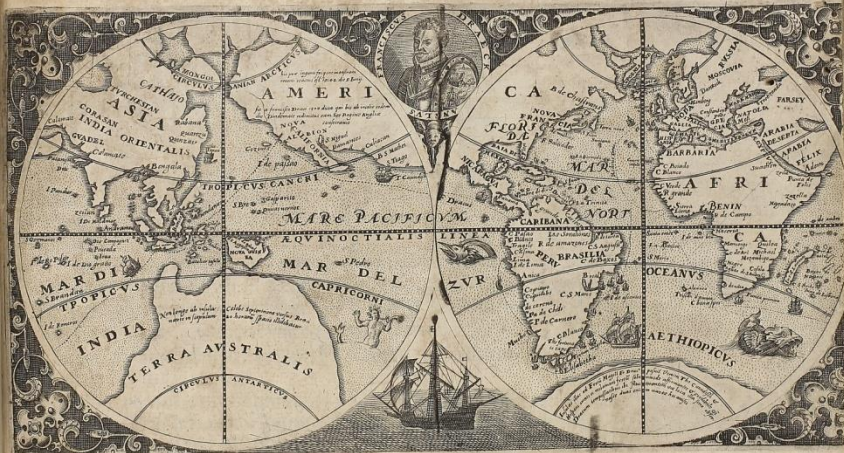
- **Frankfurt nad Mohanem** - tiskárna Sigmunda Feyerabenda (od 1562) ; knižní veletrhy (od 1473) – nejstarší veletrh s celoevropským dopadem
- **Lipsko** - knižní veletrhy
- **Augsburk** - Hans Schönsperger, Sylvius Othmer, Heinrich Steiner
- **Norimberk** - působila zde dílna Kobergerova, Hieronymus Hölzel, Hans Stuchs, Wolfgang Huber, Friedrich Peypus, Johann Petrejus, ...
- **Štrasburk** - Johann Grüninger, Johann Schott ; většina tiskařů ze Štrasburku se specializovala na tisk klasiků a spisy současných humanistů
- **Wittemberg**
- **Erfurt** - populárně medicínských a zdravotních spisů
- **Magdeburg**
- **Benátky** - Aldus Manutius (Manuzio) - vydávání římských a italských autorů; Francesco Marcolini – italské písemnictví: spisy Ariostovy, Petrarcovy, Boccacciův Dekameron
- **Florence** – rodina Giunta, Lorenzo Torrentino – tiskl především současné italské autory
- **Basilej** - Johann Frobenius, Johann Amerbach, Johann Petri, Heinrich Petri
- **Řím** - Tiskárna papežská, kterou v roce 1626 založil papež Urban VIII. tiskárnu
- **Vídeň**
- **Londýn**

- **Paříž** - Geoffroy Tory (1485-1533), Robert Etienne (Robert Stephanus)
- **Lyon** - Sebastian Gryphius (1491-1556)

- **Antverpy** – v roce 1555 založil tiskárnu Christophe Plantin (1518-1589), Gerard Mercator (1512-1594)
- **Amsterdam** – Willem Janszon Blaeu (1571-1638) a jeho synů Jana a Cornelia Blaeu
- **Leyden** – Ludwig Elzevier (1540-1617)

ADDITAMENTVM;

Das ist/

Zuthuung zweyer fürnemer Keyssen
oder Schiffarten Herrn Francisci Drahen Ritters auß Engelland/
In die West Indien vnd Americam gethan / Neben noch etlichen
Figuren vnd Kupfferstücken / so beydes in das siebende
vnd achte Theil Americæ
gehören.

Tezo auffse zierlichste in Kupffer gestochen / vnd an den
Tag gegeben / durch Dieterich de Bry seligen hinterlassene
Wittwe vnd zween
Söhne.

Gedruckt zu Franckfort am Mayn / durch
Matthæum Becker.

ANNO

M. D. C.

NICOLAI COPERNICITO- RINENSIS DE REVOLVTIONI- bus orbium coelestium,

Libri VI.

IN QVIBVS STELLARVM ET FL-
XARVM ET ERRATICARVM MOTVS, EX VETE-
ribus atq; recentibus obseruationibus, restituit hic autor.
(Præterea tabulas expeditas luculentasq; addidit, ex qui-
bus eisdem motus ad quoduis tempus Mathe-
maticum studiosus facillime calcu-
lare poterit.)

ITEM, DE LIBRIS REVOLVTIONVM NICOLAI
Copernici Narratio prima, per M. Georgium Ioachi-
mum Rheticum ad D. Ioan. Schone-
rum scripta.

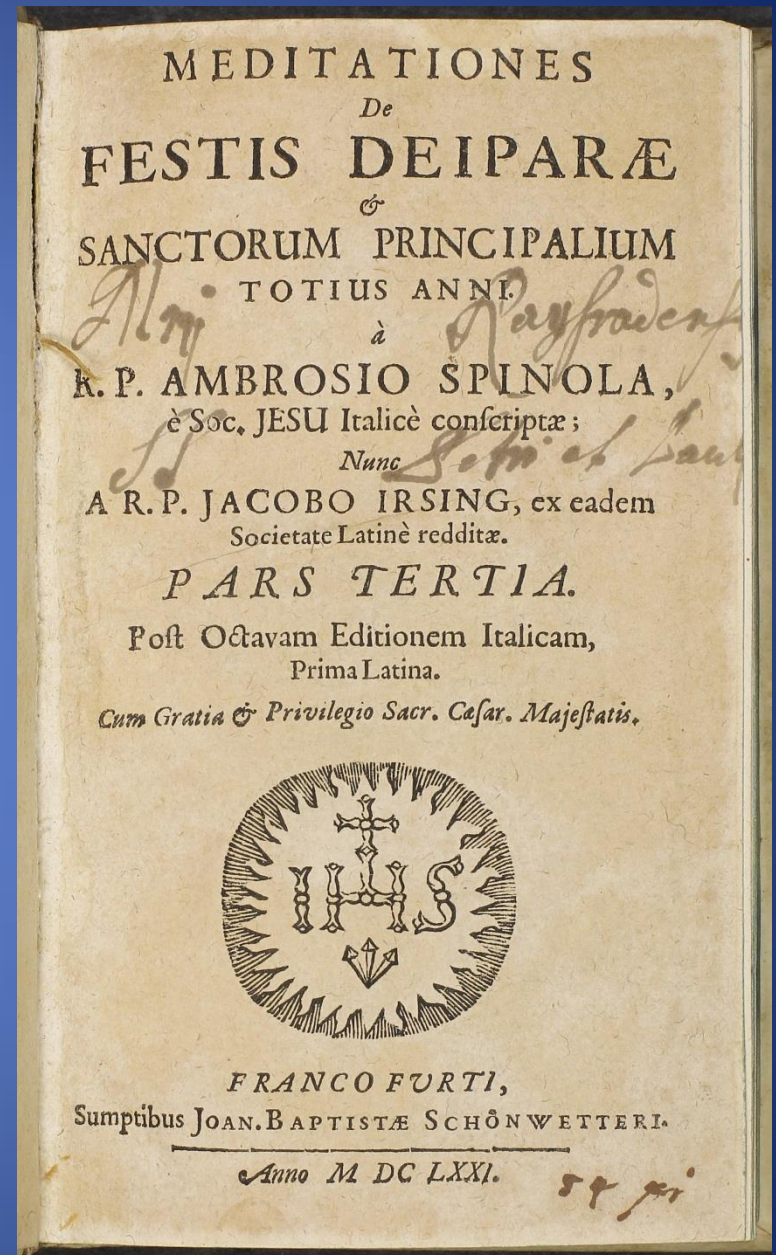
Cum Gratia & Privilegio Cæs. Maiest.

BASILEAE, EX OFFICINA
HENRICI PETRINI

- V 16. století vytvářela knižní produkce dostatečně velkou nabídku k tomu, aby měl přístup ke knize každý, kdo byl schopen číst. Almanachy, kalendáře, laciná vydání lidových balad a humorných knížek našly poměrně širokou čtenářskou základnu.
- Vlastnictví knih a schopnost je číst je ale až do 18. století přísně **sociálně hierarchizovaná**, mimo jiné proto, že v té době by peníze vydané za jeden výtisk románu „mohly živit celou rodinu jeden až dva týdny“, a zdaleka tudíž ještě nešlo o populární lidovou formu čtení.

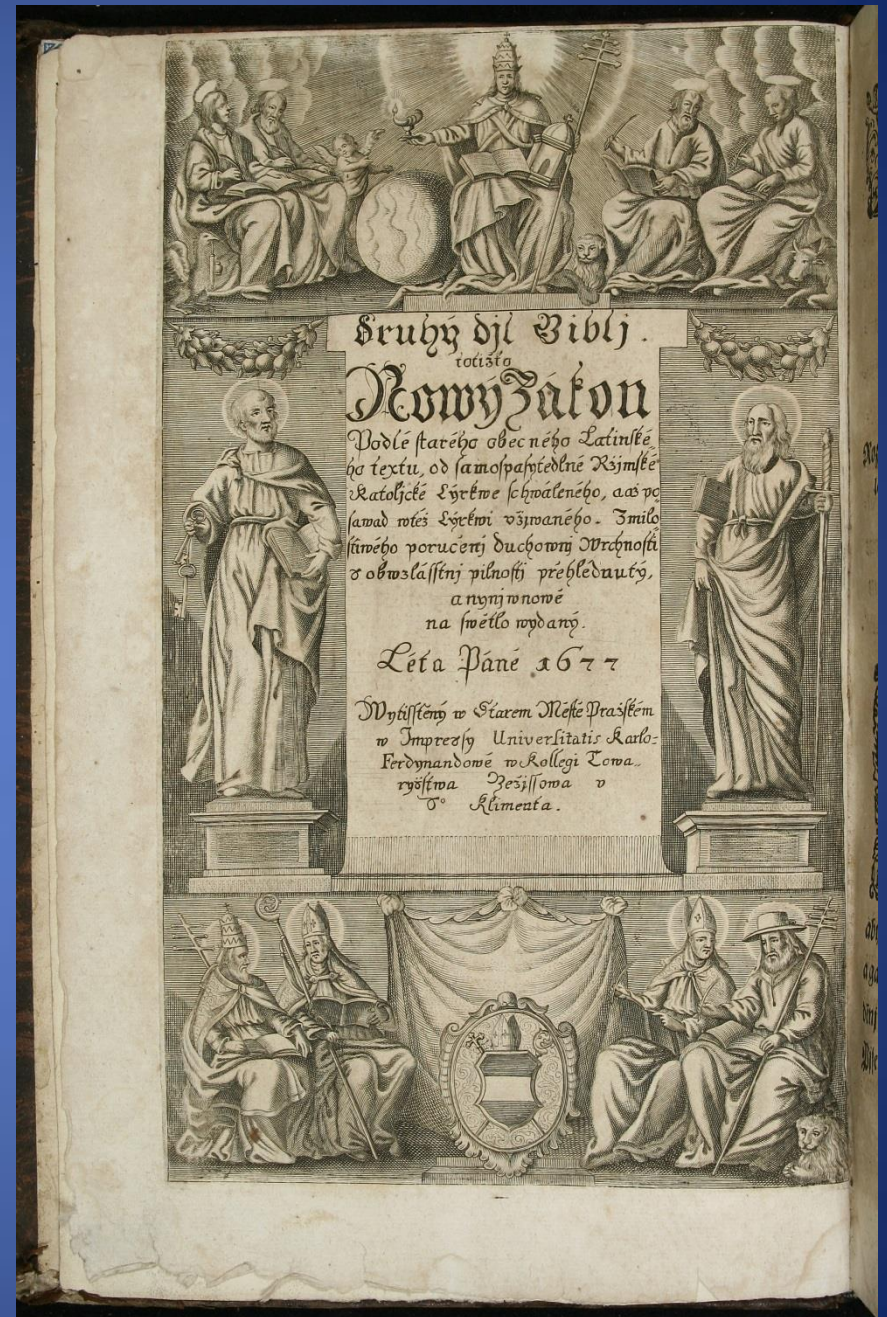
Tisk 17. století

- Tisk ovlivněn **třicetiletou válkou**
=> snížení populace, neutěšené hospodářské i politické poměry – zhoršila se kvalita papíru i barev
- **Politická a církevní cenzura**
- Výrazné změny nastávají v organizaci výroby a distribuci knih. Doba přeje velkým nakladatelským podnikům s rozsáhlou sítí agentů.
- Rozvíjí se mezinárodní trh s knihami, dochází ke specializaci a oddělení tiskárenské, nakladatelské a knihkupecké činnosti.

Výzdoba a úprava knih 17. století

- Titulní listy tištěné v **borduře**
- Objevuje se **frontispis**
- **Ilustrace v textu** –
dřevořez, mědirytiny
- **Výzdoba** – vlysy, viněty,
typografické ozdůbky

- Žánrová různorodost od náboženských a vědeckých knih až po knížky lidového čtení, kalendáře, kramářské písně, ...
- V 17. století se objevuje nový produkt – periodický tisk = noviny.

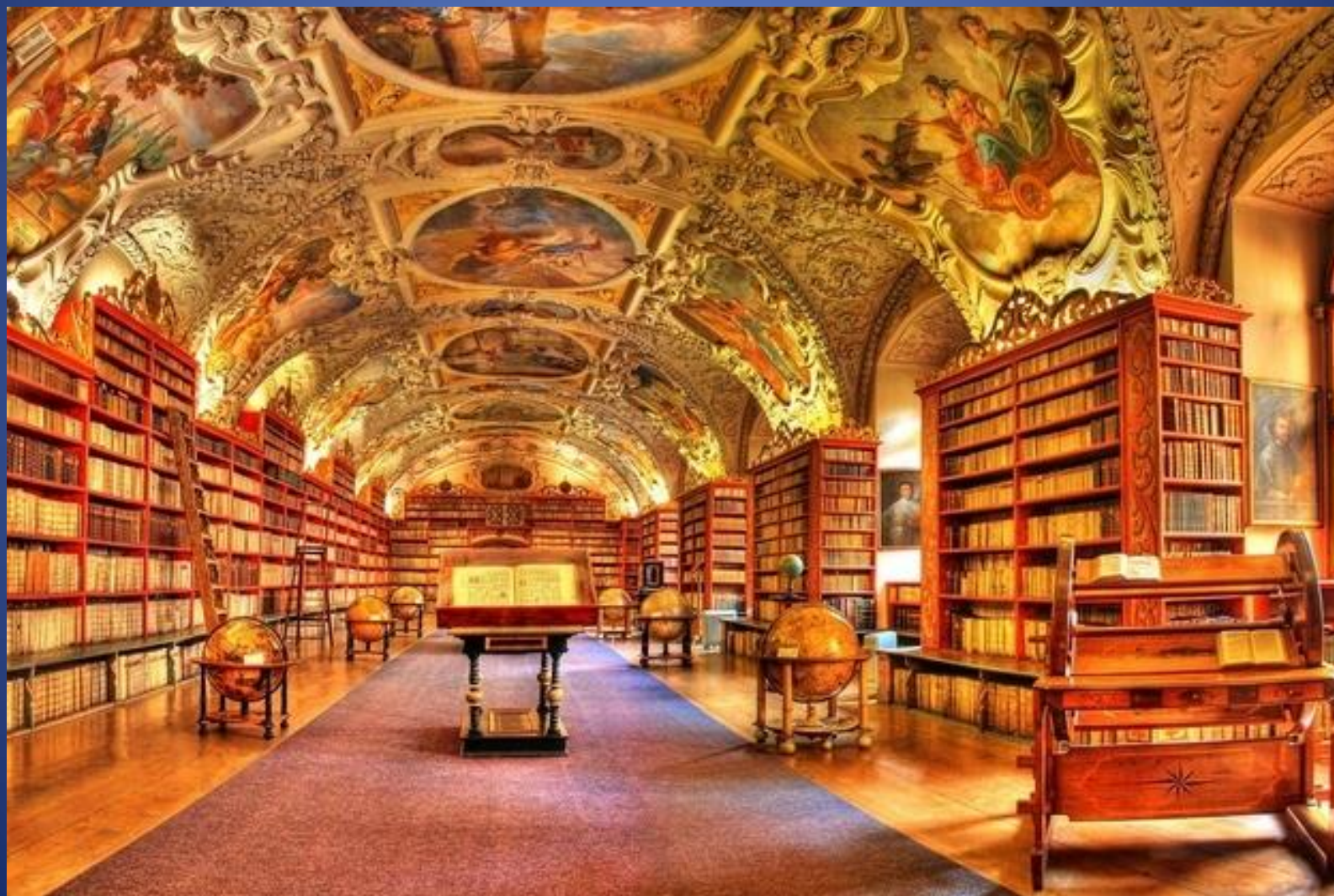
IOANNIS SLEIDANI
COMMENTARIO.
RVM DE STATV RELIGIO-
nis & Reipublicæ, Carolo Quinto
Cæsare, Libri XXVI.

*Vna cum APOLOGIA ab ipso Authore conscripta
& INDICE locupletissimo.*

Cum Gratia & Priuilegio Cæsareæ Maiestatis.
ARGENTORATI
Excudebat Theodosius Rihelius.

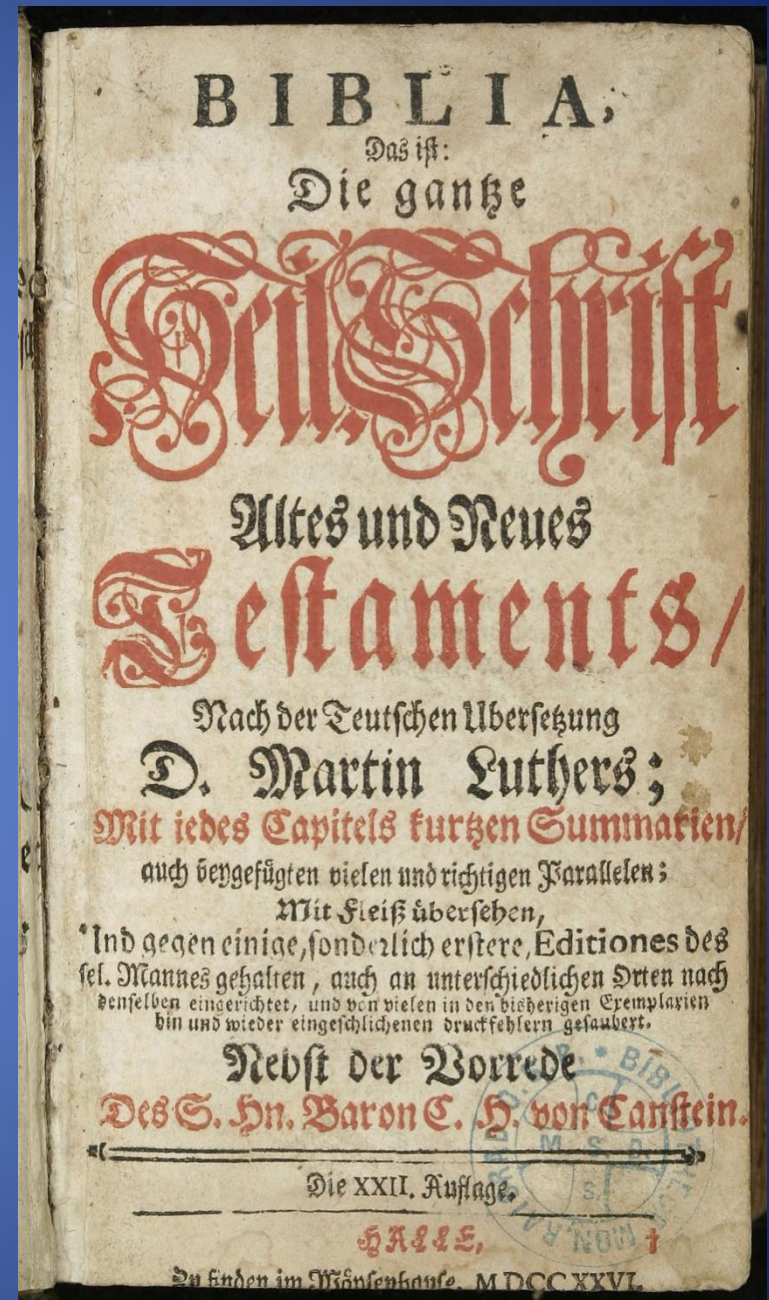
Prestižní záležitostí se stávají knihovny – vznikají interiérové knihovny

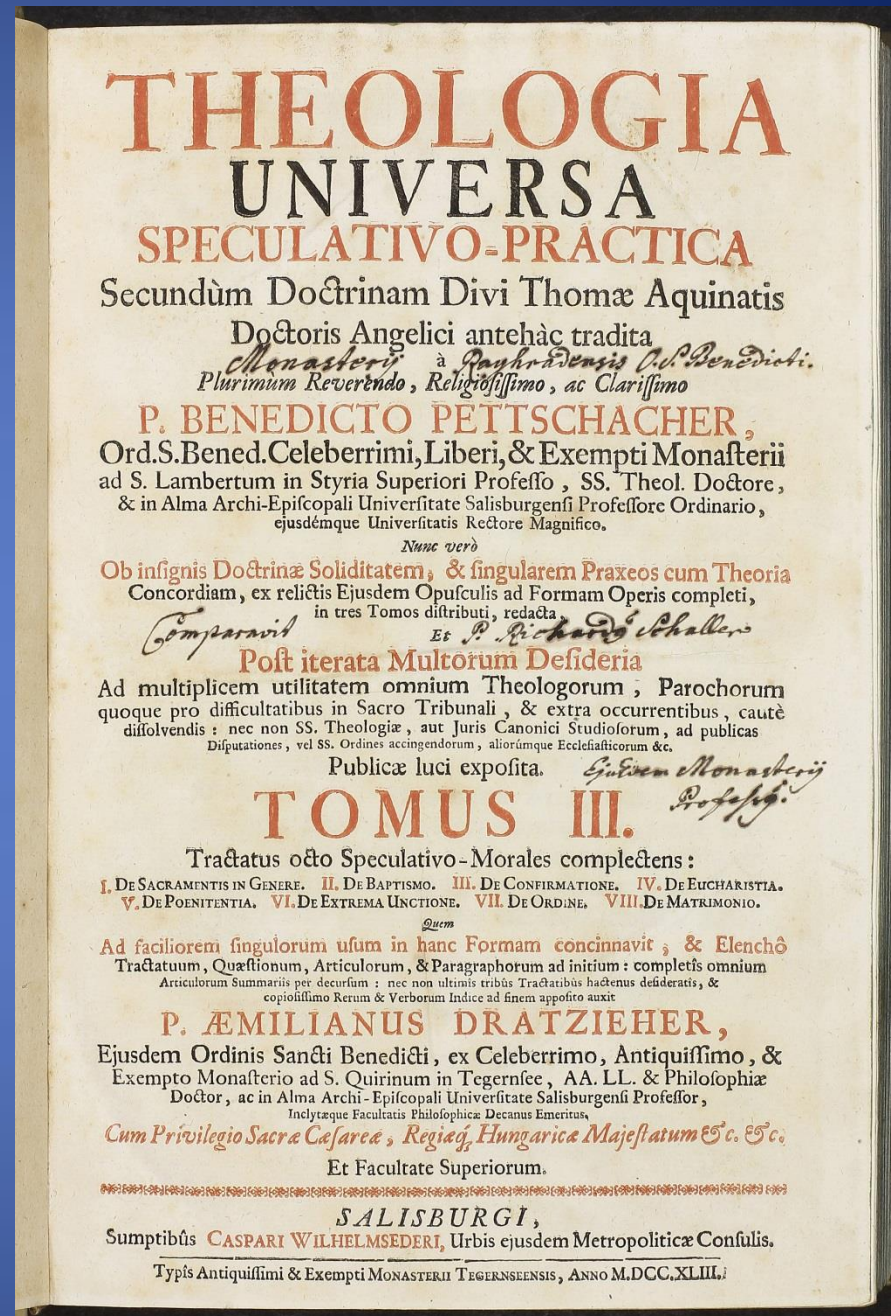
Tisk 18. století

- 18. století a první polovina 19. století je dobou čtenářů.
- Literatura určuje společenský život, orientovat se v soudobém literárním světě se stává společenskou nezbytností.
- povinná školní docházka => gramotnost => rozšíření čtenářské obce
- Umělecky nejcennější knihy v barokní době vycházely ve Francii a v Nizozemí

Výzdoba a úprava knih 18. století

- **Titulní list** velmi obsáhlý, tištěný červeně a černě - Barokní titulní list je mnohomluvný, někdy mu nestačí jedna strana. Na titulní straně se zpravidla kombinují různé druhy a velikosti písma, z písma se sestavují obrazce, do textu titulu se vkládají chronogramy, které nahrazují datování děl.
- **Frontispis** - Frontispis a ilustrace jsou v barokní knize vesměs mědirytové
- **Výzdoba** – vlysy, viněty, typografické ozdůbky
- **Ilustrace** – mědirytina, dřevořezy v textu (v baroku převažují neilustrované knihy)
- **Přílohy** – obrazové, tabulky, genealogické tabulky, ...

M. Benjamin Hederichs,
Schol. Hayn. Rect.

Gründliches
Antiquitäten-
LEXICON,

Worinne
die merckwürdigsten Alterthümer der
Juden, Griechen, Römer, Teutschen
und ersten Christen zulänglich
beschrieben,
und mit ihren Auctoribus bewiesen
werden.

1743

ben Johann Friedrich Gleditsch,
1743.

Frontispis a titulní list knihy 18. století

Tiskařská centra - Německo

- **Lipsko**
- V Lipsku měl tisk podporu saských panovníků, Lipsko získalo privilegium na knižní veletrh, které tu úspěšně zakotvily.
- Johann Gottlob Immanuel Breitkopf (1719-1794) – vyniká, zdokonalil otcovu dílnu, zjednodušil a zlepšil tisk not, pokoušel se o zdokonalení mědirytu a tisku z desek
- Johann Friedrich Gleditsch (1653-1716) – založil 1693 nakladatelskou firmu, která se dlouho držela pod jeho jménem. Teprve roku 1831 koupil F. A. Brockhaus, co zbylo u dědiců z Gleditschova nákladu.
- Moritz Georg Weidmann – tiskárna založená 1682. Weidmann získal v Lipsku významné postavení a podařilo se mu přetáhnout holandské knihkupce z Frankfurtu do Lipska, čímž zajistil Lipsku primát před Frankfurtem. Spolumajitel Weidmannovy firmy Philipp Erasmus Reich zrušil ve Frankfurtu pobočku a přiměl k tomu i další lipské vydavatele, což dovršilo vítězství Lipska.
- Georg Joachim Göschen (1725-1828) – vydal Goethova (v roce 1786 vydal Goethovy sebrané spisy), Schillerova, Wielandova a Klopstockova díla.
-
- **Berlín**
- Georg Jacob Decker st. – pocházel z basilejské tiskařské rodiny. Roku 1755 vyženi v Berlíně tiskárnu Jeana Grynaea. Později se stal dvorním tiskařem, připojil ke své dílně i slévárnu písma
- Christian Friedrich Voos

Tiskařská centra - Rakousko

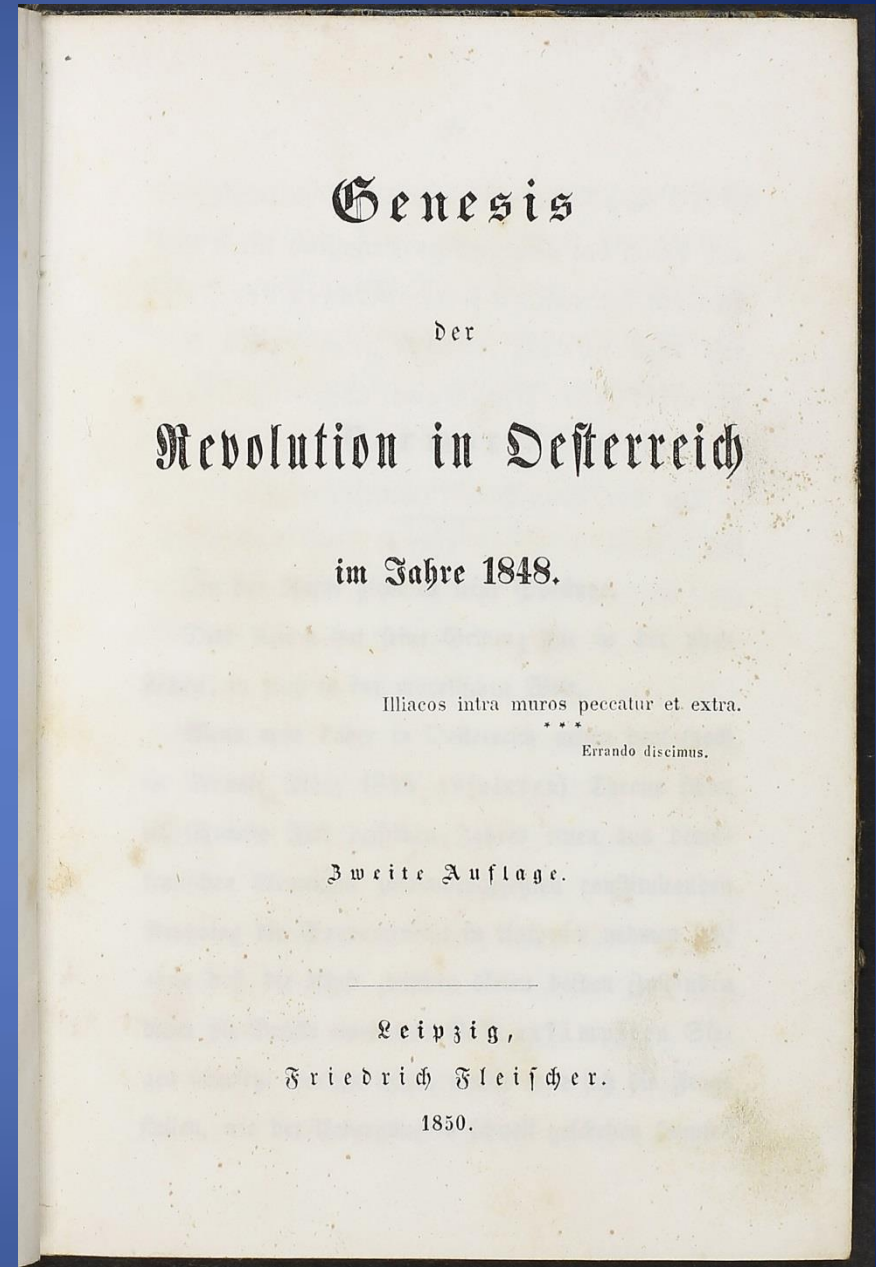
- **Vídeň**
- Cosmoverius – jako univerzitní tiskař dostal 1649 privilegium dvorního tiskaře. Tiskl v letech 1640-1679 díla latinská, německá a italská.
- Johannes van Ghelen (1645-1721)
- Leopold Johann Kalivoda (1705-1781) vydal v letech 1770-1776 velké třídílné přírodovědné dílo Hortus botanicus Vindobonensis, jehož autorem byl botanik Nicolaus Joseph von Jacquin. Kniha je doprovázena 300 kolorovanými mědiryty.
- Johann Thomas von Trattner (1717-1789) V roce 1751 se stal dvorním knihkupcem
- Joseph Lorenz Kurzbeck – s oblibou se věnoval tisku cizojazyčných knih, dostal za to šlechtický predikát a roku 1775 jeho dílna od Josefa II. titul privilegované ilyrsko-orientální dvorní tiskárny.
- Artaria – nakladatelství a knihkupectví založené 1765 v Mohuči, mezi 1766-1931 sídlící ve Vídni. Firmu založil Carlo Artaria (1747-1808) se svými synovci.

Tiskařská centra - Francie

- Pierre Simon Fournier – vydal základní dílo Manuel de Typographie ve dvou svazcích v letech 1764-1766
- Didotové – Pierre Didot st., Firmin Didot

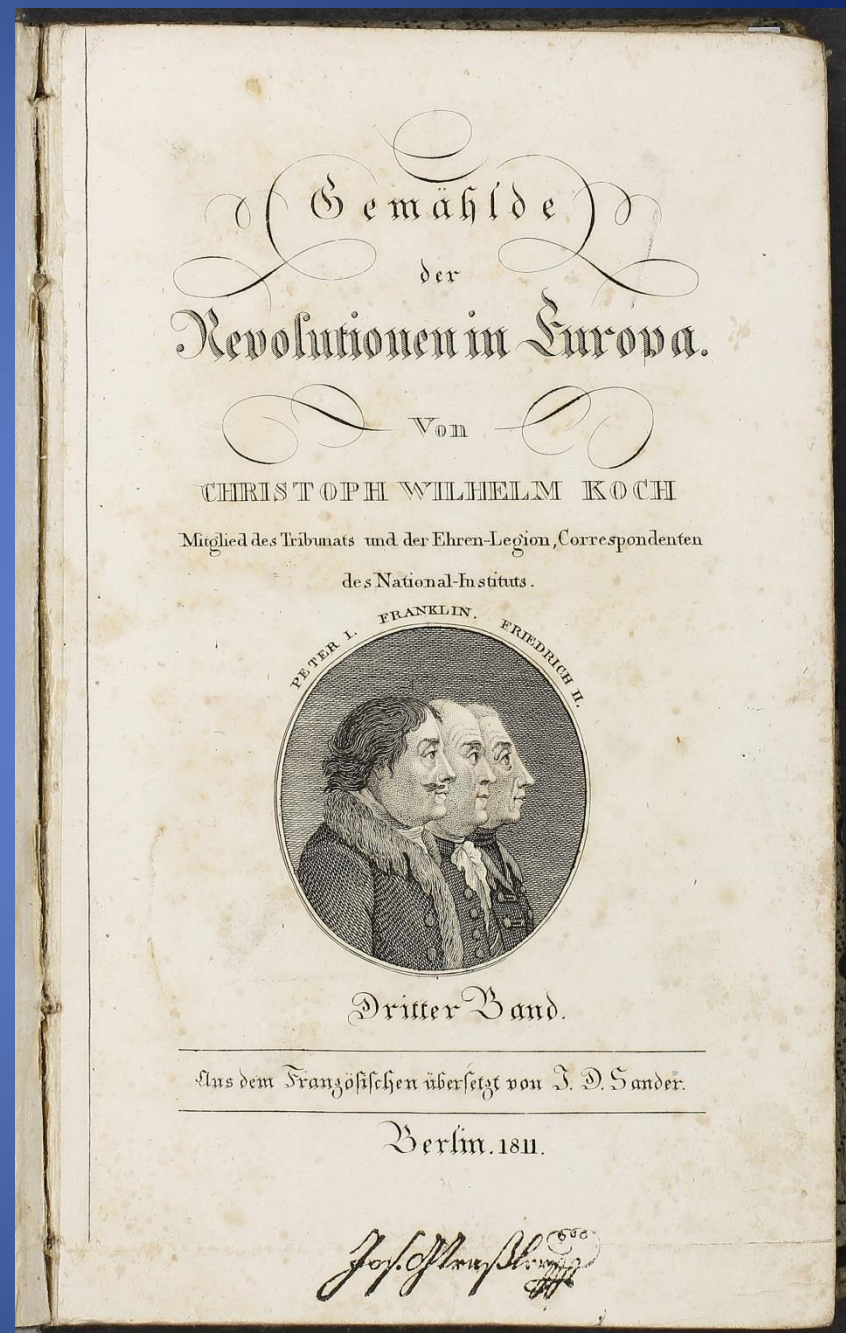
Tisk 19. století

- Zjednodušení tisku
- Knihy se stávají užitečné, pořizované bez většího vkusu
- Rozšíření čtenářské základny
- Vydávání beletrií, příběhů na pokračování, románová literatura
- Několikrát denně vydávané noviny

Výzdoba a úprava knih 19. století

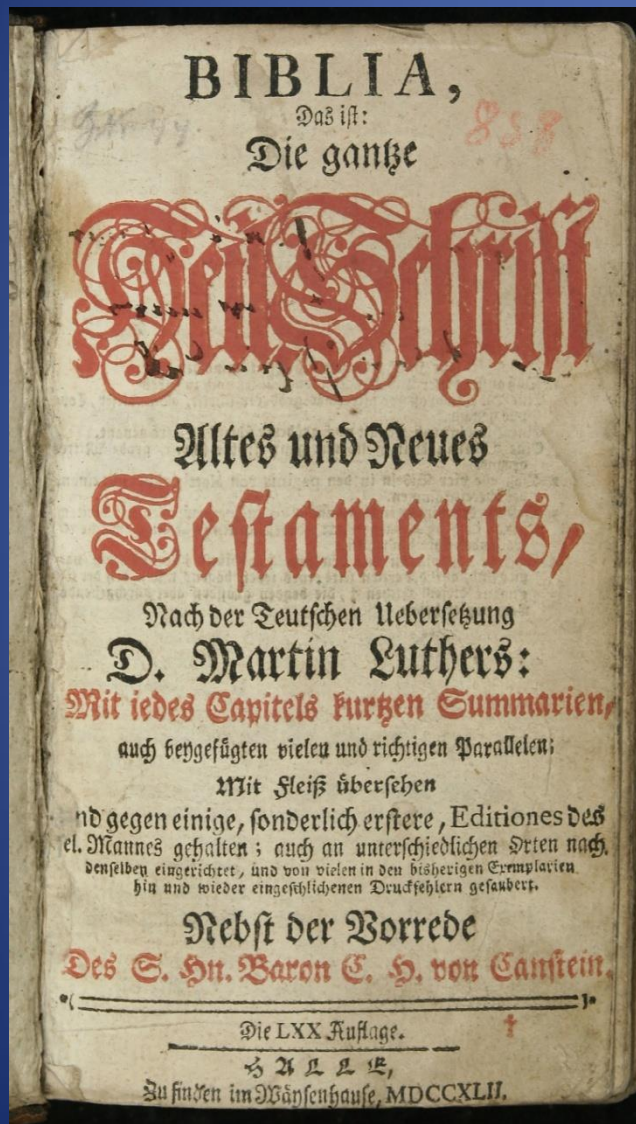
- Celkový úpadek knižní výzdoby, knižní kultury
- Hledání nových stylů – autorské knihy, bibliofilie
- **Výzdoba** – v textu je minimální
- **Použití nových technik** – litografie, ocelorytina

Ukázky publikací

Bible a teologické spisy

Atlasy a kosmografie

- **ATLASY** – sbírka zeměpisných map. Jméno tomuto druhu knihy dal Gerhard Mercator, po jehož smrti 1595 vyšla v Duisburku jeho kniha, nazvaná Atlas, na jejímž titulním listu byl zobrazen libyjský král
- **KOSMOGRAFIE** – kniha popisující vznik a vývoj světa z hlediska geografie a astronomie, ve středověku označení popisného zeměpisu a hvězdářství.
- Roku 1544 vydal Kosmografii Sebastian Münster (1489-1552)
- **TOPOGRAFIE** – místopis, popis jednoho nebo několika míst s obširným slovním popisem

Mapy

- Mědirytinu do map zavedl Gerard Mercator (1512-1594) v Amsterodamu, který byl koncem 16. a počátkem 17. století střediskem kartografie Evropy. Z roku 1537 pochází Mercatorova mědirytinová mapa Svaté země. Zamýšlel vydat kosmografii, publikoval *Nova et aucta orbis terrae*, v němž završil objev kuželovité projekce map, dodnes používané pro navigační účely.

QUATUOR
ELEMENTA

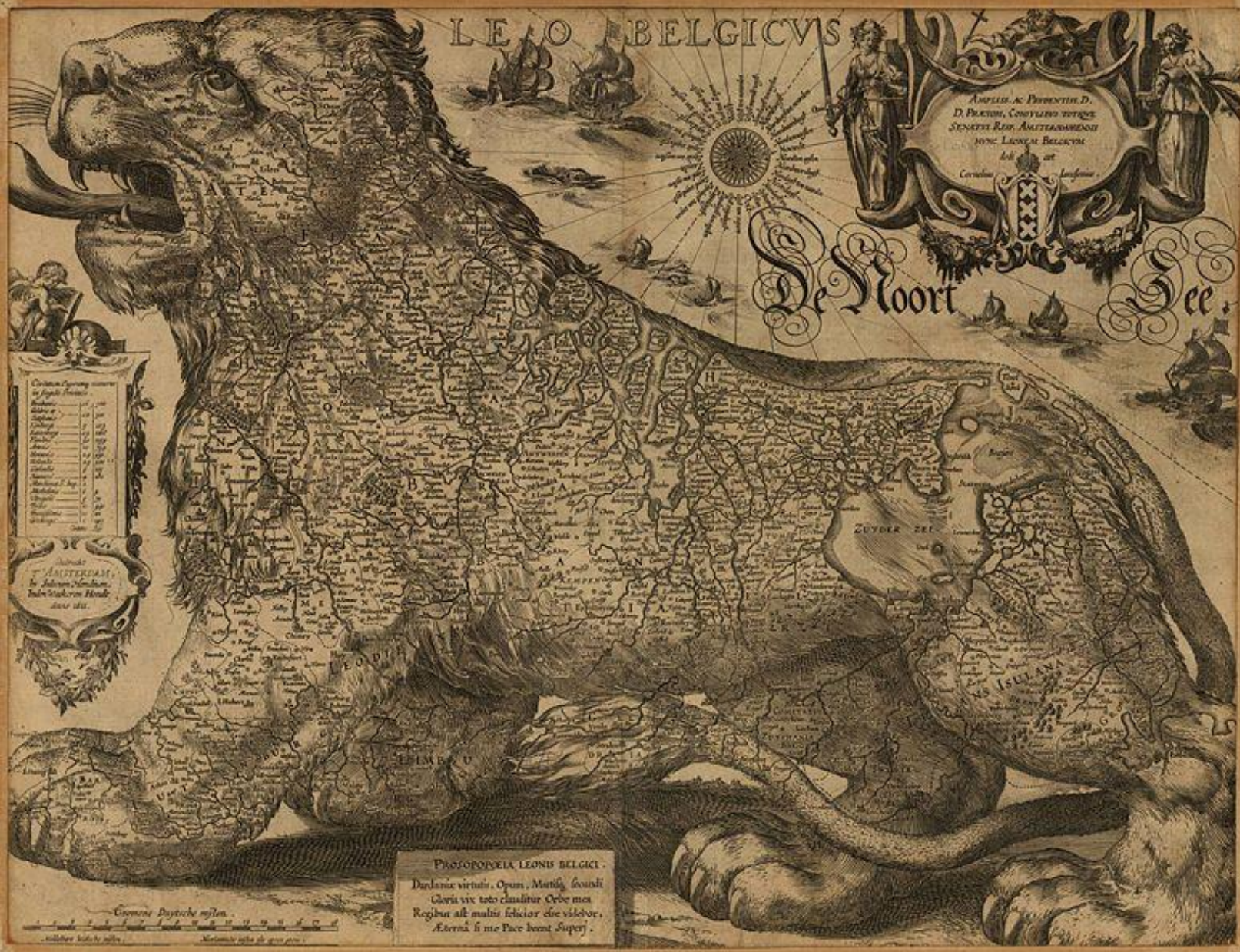

QUATUOR
ANNI TEM
PERATES

- Do poloviny 16. století kolébkou kartografie Itálie: Giovanni Andrea Valvasori
- Od 16. století nizozemská kartografie: Jodocus Hondius, Abraham Ortelius, Jansson, Willem Janszoon Bleau, Covens-Mortier, Frederik de Wit, Pieter Schenk, ...
- KOSMOGRAFIE – kniha popisující vznik a vývoj světa z hlediska geografie a astronomie, ve středověku označení popisného zeměpisu a hvězdářství. Roku 1544 vydal Kosmogrofii Sebastian Münster (1489-1552), stala se nejpřekládanější přírodovědnou publikací.
- Matthäus Merian (1593-1650) Theatrum Europaeum (Frankfurt 1635-1738), Topographia (1642-1688) – s popisem států, spolupráce Martin Zeiller
- 17. století francouzské rodinné firmy působící v Paříži: Jaillot, Sanson, Delisle
- Anglie – Herman Moll
- 18. století Německo – Johann Baptista Homann a dědici, Georg Braun, Franz Hogenberg, Georg Matthäus Seutter, Tobias Konrad Lotter, Gabriel Bodenehr ; Georg Matthäus Vischer
- Vídeň – Tranquillo Mollo, Franz Johann Josef Reilly, Franz Anton Schrämbel, ...

LEO BELGICVS

AMPLISS. AC PARENTISS. D.
D. PRAESIDI, CONSVLARI TOTIQVE
SENATORI REIP. AMSTERODAMENSIS
1697: LEONIS BELGICVS
del. et sculp. J. Blaeuw.

De Noort See

Carta Geographica
de fidele Historico

Amsterdam	1697
Rotterdam	1697
Haarlem	1697
Utrecht	1697
Brussels	1697
Antwerp	1697
Bruges	1697
Ghent	1697
Louvain	1697
Liège	1697
Paris	1697
London	1697
Amsterdam	1697
Rotterdam	1697
Haarlem	1697
Utrecht	1697
Brussels	1697
Antwerp	1697
Bruges	1697
Ghent	1697
Louvain	1697
Liège	1697
Paris	1697
London	1697

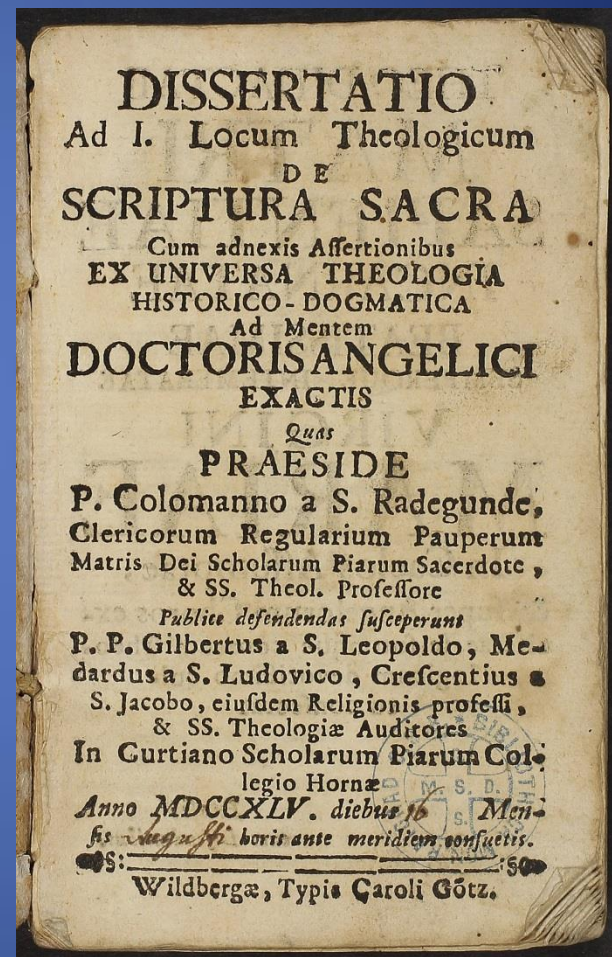
Amsterdam
de Johanne Blaeuw
Invenit et Sculpit
1697

PROFOPONEIA LEONIS BELGICI.
Dardania venata. Opum, Metallū fossi
Gloria vix toto clauditur Oede mea
Regibus aut malis felicitas esse visolor.
Aeternā si me Pace beant Superj.

Geometrische Doytsche mijlen
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Akademické spisy - Disertace

- Vědecké pojednání vydané za účelem dosažení akademické doktorské hodnosti nebo k získání absolutoria na církevních učilištích benediktinů, cisterciáků, premonstrátů apod.
- Obhajoba se konala veřejně v latinském jazyce.
- Od 80. let 16. stol až do 2. poloviny 19. století byly teze šířeny formou brožovaných příležitostných tisků. Protože obhajoby mívaly hromadný charakter, byly teze tištěny dohromady – shodná úprava, někdy se jen vyměnil odstavec se jménem uchazeče.
- Mezi 1. třetinou 17. století a 2. polovinou 18. století byly teze disertací publikovány také v podobě uměleckého grafického listu. Někdy si movitější uchazeči nechávali vytisknout svoji tezi v nákladnějším provedení

Encyklopedie

M. Benjamin Hederichs,
Schol. Hayn. Rect.

Gründliches

Antiquitäten- LEXICON,

Worinne

die merckwürdigsten Alterthümer der
Juden, Griechen, Römer, Teutschen
und ersten Christen zulänglich
beschrieben,
und mit ihren Auctoribus bewiesen
werden.

1743

bey Johann Friedrich Oleditsch,

1743.

Großes vollständiges

UNIVERSAL LEXICON

Aller Wissenschaften und Künste,
Welche hithero durch menschlichen Verstand und Wit
erfunden und verbessert worden.

Darinnen so wohl die Geographisch-Politische

Beschreibung des Erd-Kreyßes, nach allen Monarchien, Kay-
serthümern, Königreichen, Fürstenthümern, Republicken, freyen Herrschafften
Ländern, Städten, See-Häfen, Festungen, Schloßern, Flecken, Aemtern, Klößern, Cebürgen,
Pässen, Wäldern, Meeren, Seen, Inseln, Flüßen und Canälen; Sammt der natürlichen Abhandlung
von dem Reiche der Natur, nach allen himmlischen, löstigen, feurigen, wässrigen und irdischen Cörpern, und allen
hierinnen befindlichen Gestirnen, Planeten, Thieren, Pflangen, Metallen, Mineralien,
Eislen und Steinen zc.

Als auch eine ausführliche Historisch- Genealogische Nachricht von denen Durchlauchten
und berühmtesten Geschlechtern in der Welt:

Den Leben und Thaten derer Kayser, Könige, Chur- Fürsten
und Fürsten, großer Helben, Staats- Minister, Kriegs- Obersten zu
Wasser und zu Lande, denen vornehmsten geist- und weltlichen
Ritter- Orden zc.

Ingleichen von allen Staats- Kriegs- Rechts- Policey- und Haushaltungs-
Geschäften des adelichen und bürgerlichen Standes, der Kaufmannschafft, Handthierungen,
Künste und Gewerbe, ihren Innungen, Kunstern und Gebräuchen, Schiff- Fahrten, Jagden,
Fischereyen, Berg- Wein- Acker- Bau und Viehzucht zc.

Wie nicht weniger die vollige Vorstellung aller in denen Kirchen- Geschichten berühmten
Alt- Väter, Propheten, Apostel, Päpste, Cardinäle, Bischöffe, Prälaten und
Gottesgelehrten, wie auch Concilien, Synoden, Orden, Wallfahrten, Verfolgungen der Kirchen,
Märtyrer, Heiligen, Eccler und Keger aller Zeiten und Länder;

Endlich auch ein vollkommener Inbegriff der allergelehrtesten Männer, berühmter Universitäten
Academien, Societäten und der von ihnen gemachten Entdeckungen: Ferner der Mythologie, Alterthümer,
Witz- Wissenschaft, Philosophie, Mathematick, Ethologie, Jurisprudenz und Medicin, wie auch aller freyen und
mechanischen Künste, sammt der Erklärung aller darinnen verkommenen Kunst-
Wörter u. s. f. enthalten ist.

Mit Hoher Potentaten allergnädigsten Privilegiis.

Sechs und Dreyßigster Band Schwe - Senc.

Leipzig und Halle,

Verlegt Johann Heinrich Sedler.

1743.

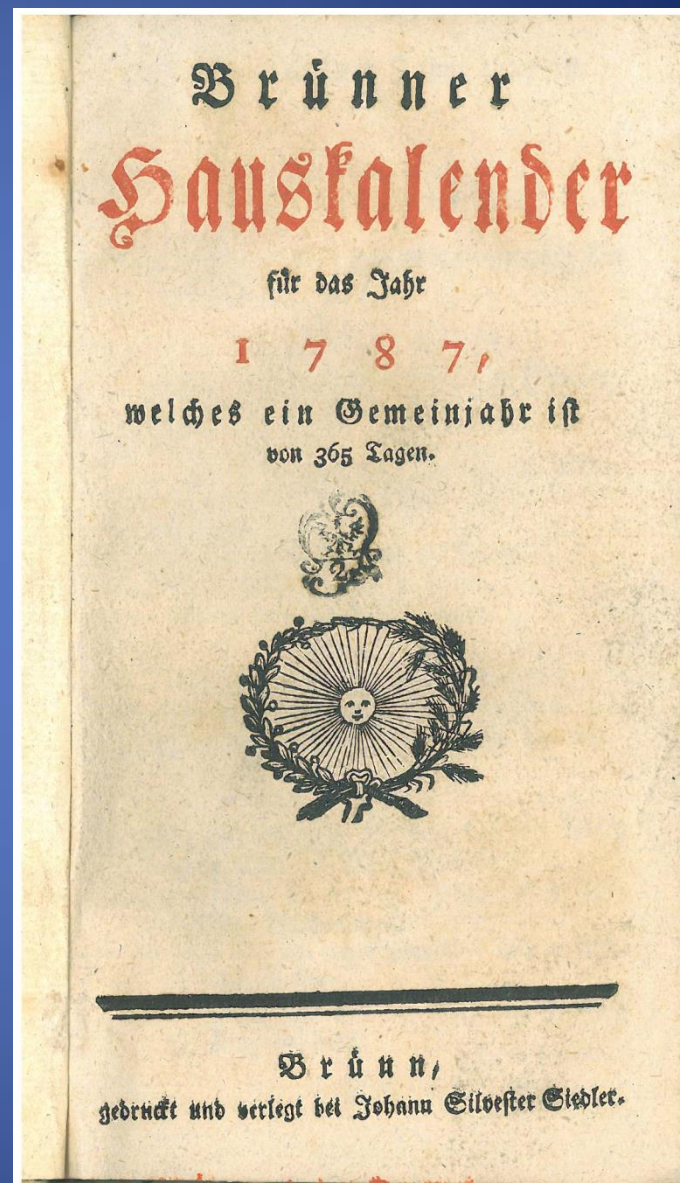
ÚŘEDNÍ TISKOPISY, DEKRETY

Knihy obsahující rozhodnutí, úřední opatření,
nařízení, snesení sněmů apod.

Kalendáře

- První tištěné kalendáře byly nástěnné.
- Kalendáře se někdy připojovaly k bohoslužebným knihám. Pravidla o pouštění krve během 16. století z kalendářů vymizela.
- Kalendář býval sestaven na rok, někdy prokládán volnými listy k zápiskům.
- Kalendáře se od počátku 17. století prodávaly na jarmarcích a trzích.
- První kalendáře byly pro přehlednost tištěny dvoubarevně, mívaly na okraji ozdobné linky nebo v čele dřevorez Krista s novoročním blahopřáním. Od konce 18. století obsahují kalendáře i část poučnou a zábavnou.

Knížky lidové zbožnosti

- Martin z Kochemu (1634-1712)
- Dílo: Nebeklíč, Velká štěpná zahrádka, Malá štěpná zahrádka.

Kramářské písně

- Fenomén z pomezí lidové slovesnosti a umělého písemnictví rozvíjející se během 17.-19. století
- Masové rozšíření závislé zcela na knihtisku. Lidové, náboženské, duchovní (čerpají z legend, knížek lidového čtení, kancionálové písně), morální, informativní, ... písně. Reakce na aktuální téma, forma zpráv, komentování událostí (požár, válka, povodeň, politické události, zločiny, vraždy, popravy, robota, pamflety ...). Zpívané na známou melodii
- Kramářské písně odpovídaly způsobu vnímání i úrovni vzdělání širokých lidových vrstev, které byly jejich hlavními konzumenty.
- Přinášely nové informace, ovlivňovaly veřejné mínění, názory a představu lidí o světě.
- Kramářské písně od 40. let 17. století do konce 19. století vydávalo v českém prostředí více než 200 tiskáren s předpokládaným nákladem až 1000 kusů u jednoho titulu. Rychlá výroba, nízká cena => nízká úroveň tisku => Výzdoba: titulní strana s vinětou či dřevořezem, který byl narativní a spíše reklamní než ilustrační (řada dřevořezů stejných).
- Typický formát šestnácterka
- Kramářské písně se tiskly v tiskárnách malých i větších městech. Zvláště pro menší dílny s technicky omezeným zařízením znamenaly kramářské písničky, modlitby a knížky lidového čtení, vedle úředních formulářů, letáků, oznámení a náboženské literatury, důležitou, často převažující složku produkce.
- Více info + databáze kramářských tisků <http://dbase.aipberoun.cz/spalicek/>

Kramářské písně

Píseň o pánech Francích,
Wšem sedlákům na věčnou památku
wěnuge Wassek.

